

Kvinner som tradisjonsformidlere –

Rom og redskaper

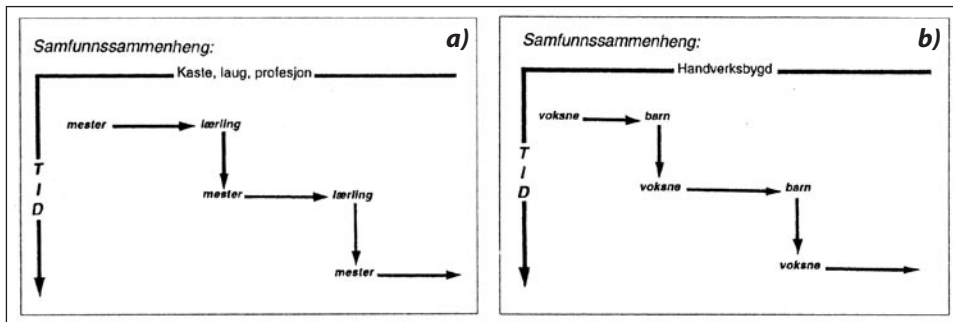
I nyere arkeologisk forskning har det skjedd en dreining i synet på materiell kultur – bygninger, strukturer og alle slags menneskeskapt ting. Den blir ikke lenger oppfattet bare som levninger og produkter som passivt reflekterer menneskers liv og handlemåte eller tilpasning til miljøet. De ideologiske og symbolske aspektene er også sentrale, fordi den materielle kulturen også er en måte å kommunisere på – mer konkret, men samtidig ofte mer subtil og innforstått enn språket. Tingenes ideologiske og symbolske rolle er, og var, dermed aktivt med på å forme folks liv og væremåte. I tillegg til praktiske og funksjonelle formål kunne de være både verdiladete og kjønnsespesifikke. Dette gjelder ikke minst den romlige organiseringen av bygninger og landskap. Utforming og innredning av rommet i vid forstand handler derfor også ofte om kjønnsforhold, og avgjør hvor og hvordan menn og kvinner beveger seg, arbeider, møtes og omgås hverandre. De fysiske strukturer er med på å forme og regulere atferd, ikke bare fysisk, men også mentalt. De kan gi seg utslag i mannlige og kvinnelige arenaer og en sosial hierarkisk innordning av rom. Ting og fysiske omgivelser kan dermed være med på å legge grunn for kjønnsidentitet og avstand mellom sosiale grupper, og bidra til å reproducere slik atferd over tid. Men rommet kan også endre mening og innhold, i tråd med endrede samfunnsforhold, ideologier og endret atferd. Organisering av rom kan ut fra dette ses og analyseres som en form for kommunikasjonssystem, hvor sosiale, økonomiske og symbolske erfaringer er integrert (Moore 1986).

Når jeg i denne artikkelen skal drøfte kvinner som tradisjonsformidlere av en viss type arbeidskompetanse – tekstilproduksjon – fra vikingtid til inn i middelalderen, vil jeg derfor trekke inn dette ideologiske aspektet og den normerende rollen rom og fysiske omgivelser kan ha hatt for atferd, arbeidsorganisering og sosial identitet. Spørsmålet om hvordan fysiske omgivelser og romlig praksis var med på å påvirke overføring av kunnskap og kompetanse står da sentralt, samtidig som arbeidets art også har virket inn på utforming av rom og den romlige praksis. Samfunnsorganiseringen har også betydning. Ut fra disse perspektivene vil jeg se nærmere på hvordan organiseringen av kvinnearbeidet har foregått i hus og rom, i forhold til arbeid, sosialisering og tradisjonsformidling og hvordan dette kommer til uttrykk i det arkeologiske materialet i denne perioden. I hvilken grad var arbeidsoppgaver integrert eller romlig atskilt som kjønnsdelte soner? Om kvinner utgjorde et tettere fellesskap, der de tidlig ble sosialisert og opplært i bestemte arbeidsoppgaver, kan det igjen ha virket normerende på arbeidet og hatt betydning for hvordan kompetanse ble utviklet, opprettholdt og overført

mellom generasjoner. Dette kan ha variert i ulike miljøer – i byer og rurale miljøer, og også sosialt. Kvinnearbeidet var sammensatt og preget av livsfasene og sitt sosiale miljø, den gang som nå.

Tradisjonsformidling

For at noe skal bli en tradisjon forutsettes en prosess med videreføring av et innhold mellom generasjoner – i dette tilfellet en kompetanse. Betydningen av den ikke-språklige kunnskapen og tradisjonsoverføring av prosessuell kunnskap er lite omtalt i forskningen og ofte forbeholdt oppgaver som krever formell læring (Bloch 1991). Etnologen Asbjørn Klepp har sett nærmere på overføring av prosessuell kunnskap innen forskjellige sosiale strukturer og diskutert hvilken betydning de har for tradisjonsoverføringen. Han sondrer mellom det han kaller svake og sterke tradisjoner (Klepp 1995). I en sterk tradisjon, som for eksempel et laug eller annen sterkt stratifisert struktur, er forholdet mellom den som lærer fra seg (mester) og den som lærer (lærling) integrert i en videre sosial struktur (Fig. 1a). Traderingen skjer innen rammen av en form for institusjon, der kvalitet bedømmes innenfor et normerende fellesskap og mester/arbeidsleder har en sterk sosial posisjon. Dette bidrar ifølge Klepp til en såkalt sterk tradisjon. Når det ikke finnes en slik overgripende struktur som regulerer forholdet mellom utøverne, mener Klepp at tradisjonen blir svakere, selv om brukere og/eller kjøpere også der kan virke normerende på produktet. Også arbeidsopplæring innen husholdet kan ses i et slikt lys (Fig. 1b). Klepp understreker at det er den sterke tradisjonen, basert på høy kompetanse og sterk ledelse, at det er lettest å få til endringer, fordi lederen kan forholde seg direkte til markedet – bestillere og kjøpere – uten å ha tradisjonen som beskyttende eller hindrende mellomledd. I en svakere organisert produksjon med et nett av utøvere, vil det derimot være flere som overvåker den 'rette' produksjon, og det skjer dermed en dobbel og gjensidig kontroll av tradisjonen, og den svake tradisjonen kan dermed bli den mest konservative (*ibid*).

Figur 1. Skjema over tradisjonsformidling innen (a) en sterk og (b) en svak tradisjon (etter Klepp 1995).

Ulike sosiale strukturer har gjerne også en kjønnsmessig dimensjon og et romlig aspekt. Dersom vi overfører disse synspunktene når vi skal vurdere tradisjonsoverføring av kvinnearbeid i den omskiftelige perioden fra vikingtid til inn i middelalderen, kan det være interessant å se hvordan tekstilarbeidet foregikk innenfor ulike sosiale systemer og i forhold til romlig organisering.

Kjønnsdelt arbeid

Det blir ofte fremhevet at den middelalderske jordbruksøkonomien var inndelt i to kjønnsdelte sfærer, hvor menn sto for produksjonen ute og kvinner hadde ansvaret innomhus, med ansvar for og kontroll over avling, lager, tilberedning og konservering av mat. En hovedmotsetning gikk mellom det arbeidet som foregikk inne i huset og i husholdet 'innanstokks', og ute på gården. Kvinner sto her for det gjentakende arbeidet, matlaging, lagerforvaltning, oppdragelse av barn, husdyrstell, vewing og annet tekstilarbeid. Symboler, som for eksempel nøkler og lås, var tegn på det administrative ansvaret for forvaltningen av husholder med kontroll over hus og forråd. Når slike funn forekommer i kvinnegraver i eldre og yngre jernalder (Kristoffersen 2000; Reinsnos 2006), tyder det på innarbeidete normgitte roller og arbeidsidentiteter. Gravene inneholder også andre gjenstander, som reflekterer kjønnsroller og kjønnsdelte domener. Tekstilredskaper er en slik kategori, men som i løpet av middelalderen ble kjønnsoverskridende, kan hende alt i vikingtiden når det gjaldt tilvirking av seil (Rabben 2002).

Mens enkelte forskere fremhever det kjønnsdelte arbeidet som forskjellig, men komplementært og likeverdig (Holtmark 1964; Einarsdottir 1985; Klapisch-Zuber 1992), hevder andre at det var sosialt asymmetrisk: Kvinnearbeidet hadde lavere sosial prestisje (Hastorf 1991). Andre fremhever at arbeidsdelingen varierte etter samfunnsorganisasjon og sosial status. Det dreide seg ikke om en rigid segmentering av oppgaver, men også om overlapping, der oppgaver varierte i forhold til sosial status og aldersgruppe (Sogner 1993). Systemer basert på produksjon utover husholdets eget behov, førte lettere til spesialisering og til et strengere kjønnsdelt og kjønnssegregert arbeid. Økt samfunnsstratifisering fører derfor ofte til et sterkere skille mellom husholdsorientert arbeid og arbeid utenfor husholdet (Sacks 1975). Det er en aktuell problemstilling i forhold til det rurale og urbane arbeidet.

Det rurale husholdet omfattet både i vikingtiden og middelalderen normalt en kjernefamilie og eventuell leid arbeidskraft; i vikingtid og tidlig middelalder også ufri arbeidskraft. Størrelsen på husholdet er omdiskutert, men kan ha vært større i den tidlige delen av perioden, før oppdelingen i gårder og bruk for alvor skjøt fart. Det var også store sosiale forskjeller, fra den einbølte gård til stormannsgårder med hierarkiske storhushold. I større hushold med større innslag av leid arbeidskraft ser arbeidet i stor grad ut til å ha skjedd innenfor en kjønnsdelt hierarkisk struktur, der kvinner ble sosialisert, lært opp og administrert av andre kvinner. Dette finnes det eksempler på fra aristokratiske hushold på kontinentet fra tidlig middelalder til inn på 1200-tallet og i nordeuropeiske middelalderbyer (Herlihy 1990:91). På mindre gårder og bruk må det ha vært større overlapping i arbeidsoppgaver. Mens kvinner kunne utføre mannsarbeid, var det derimot stigmatiserende for menn å utføre tradisjonelt kvinnearbeid (Øye 2005:24).

I middelalderbyene var den demografiske strukturen annerledes enn i agrarsamfunnet, og kvinnerollen i større grad fristilt fra slekt og familie. Mye tyder på et mannsoverskudd i byene i høy- og senmiddelalderen, men samtidig med et forholdsvis stort innslag av enslige kvinner (Kowaleski 1999). De opererte ofte i grupper og egne kvinnefelleskap (Øye 2005:57 med ref.). I byene foregikk arbeidet både innen rammen av hushold og større arbeidsfelleskap av innleid, underordnet arbeidskraft.

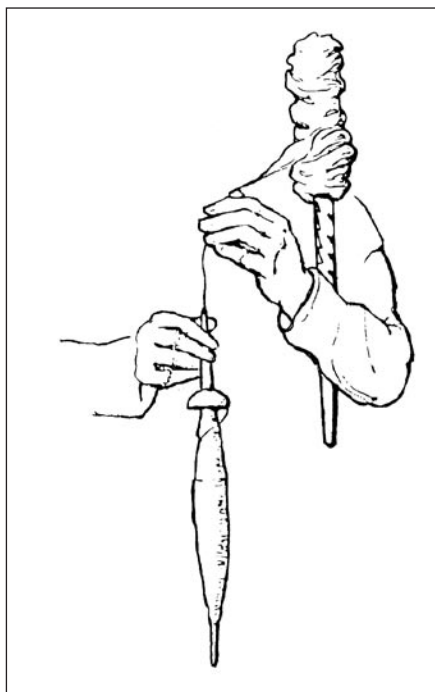
Kjønnsdelte soner?

Bygninger og organiseringen av rom har forskjellige sosiale og økonomiske formål. Derfor kan en også betrakte dem som uttrykk for sosiale systemer, både som et medium og resultat av menneskelige handlinger. Den materielle utforming som resultat av gjentatte sosiale, rutinepregede handlinger er også med å forlenge denne praksisen og bidrar dermed til normering og til å konservere handlingsmønstre. Husets innredning og uttalte og uttalte regler for bruken av det, for eksempel i manns- og kvinnesoner, er med på å videreføre et kulturelt mønster til neste generasjon. Gulatingsloven nevner til og med dører, og dermed atkomsten til rom, som kjønns-spesifikke (*G 266*). Bygninger med lang levetid kan være med å forsterke og konservere slike mønstre. Det foregår altså en vekselvirkning mellom sosial praksis og romlige strukturer.

Romlige studier, hvor bygninger og rom analyseres i forhold til kjønnssoner, er analysemåter som inntil nylig har vært mindre benyttet i den skandinaviske middelalderforskningen. Forskere som Pierre Bourdieu, Henrietta Moore og Roberta Gilchrist har vist hvordan slike studier kan gi nye perspektiver på den sosiale orden og en ideologisk begrunnelse for kvinnelige og mannlige sosiale kategorier og kjønnsrelasjoner. Bourdieus klassiske studie av berberhuset (1990) har vært en inspirasjonskilde her. Han finner blant annet at kvinnesoner var lokalisert i bestemte områder av huset, der veven vanligvis sto på nordsiden og utgjorde en kvinnesone i rommet, selv om den ikke var fysisk atskilt. Gilchrist (1997) finner en tilsvarende motsetning i den fysiske orienteringen av manns- og kvinneklostre, der nonneklosteranlegget lå nord for kirken, mens det for munkeklostrene lå i sør. Moore understreker på sin side forskjellen mellom private og offentlige arenaer som en kjønnsmotsetning (Moore 1986). Når forskjellige funksjoner i tillegg ble lagt til separate bygninger i forhold til kjønn, kan dette samtidig forstås i forhold til verdisystemer og forestillinger om det mannlige og det kvinnelige. I dette kan det ligge både konflikt og komplementaritet.

Det har vært hevdet at de fast normerte og symbolske boligelementer er de som er mest utsatt for forandringer i perioder med store økonomiske endringer. Det er gjennom slike elementer en klart kan tilkjenne endret status eller ønske om å inngå i en ny kulturell sammenheng. En ensartet byggeskikk blir gjerne tolket som høy grad av kulturell integrasjon og enighet om mål, normer og verdier (Stoklund 1982:23). Mens byggeskikken i det nordatlantiske området var preget av sterk uniformitet i vikingtiden, skjedde det betydelige endringer i middelalderen og senere (*ibid*:25). I Norge var våningshusene fra middelalderen mer varierte enn jernalderens treskipede langhus. Likevel kan en spore en klar og direkte tradisjon i planløsning, men den ser ut til å ha holdt seg best på mindre gårder og i utkantområder (Myhre 1982:204 ff). I byene ble bosetningen på en helt annen måte fortettet og i stor grad organisert i komplekse bygårder som rommet en annerledes sammensatt befolkning. Det er derfor interessant å se om en slik omstrukturering også førte til nye vilkår for kjønnsarbeidsdeling og tradisjonsoverføring. Ettersom det foreløpig er foretatt få analyser av middelalderbygninger her til lands med et slikt perspektiv, må jeg nøye meg med spredte eksempler og antydninger.

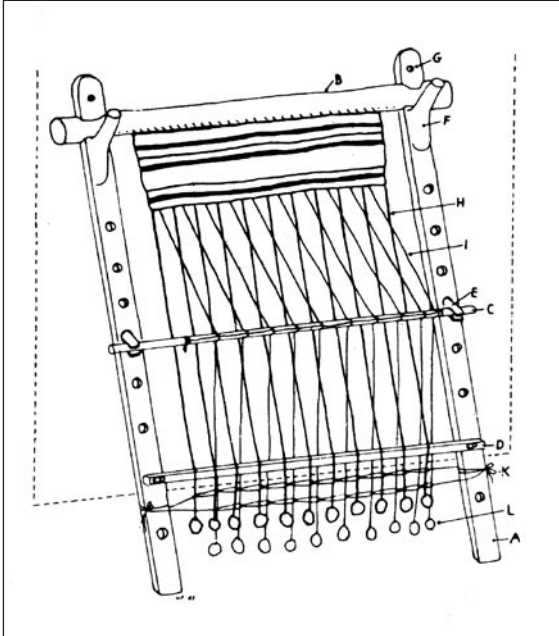
Arkeologiske undersøkelser av vikingtidsgården Ytre Moa i Årdal i Sogn avdekket en noe atypisk gårdsstruktur som peker fram mot middelalderens karakteristiske tun, der langhuset ble erstattet av flere differensierte bygninger i en klynge. En analyse av spredningen av gjenstandsinventaret i bygningene på Ytre Moa (Larsen 1995) viste at fire av de seks bygningene inneholdt spredte funn av tekstilredskaper i form av vevlodd/kljåsteiner til oppstadveven og mer enn et titalls

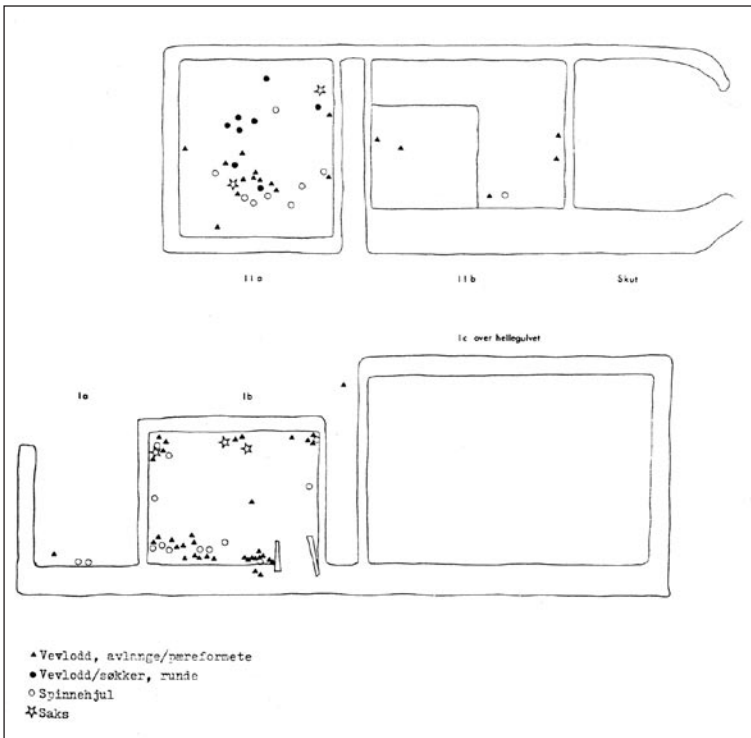
Figur 2. Spinning med håndtein (etter Øye 1988). Spinning var det mest tidkrevende tekstilarbeidet. Forsøk har vist at det tok anslagsvis en time å spinne 20 meter tråd.

sneller til håndteiner for spinning av tråd og garn (Fig. 2), men også funn som vanligvis forbindes med mannsarbeid. I to av bolighusene lå tekstilredskapene i den nordre delen av huset. Dette er interessant siden nordsiden ofte symboliserer kvinnesiden, både i verdslige og sakrale sammenhenger i middelalderen (Øye 2005:71, 77). Når redskaper også er funnet i de lysåpne arealene omkring døråpningen, viser det også at praktiske behov lå til grunn. Dette var tilfellet i to av tuftene. I et av husene, tolket som eldhus, kunne en spore rester etter ulike aktiviteter rundt selve ildstedet, mens det ved østveggen bare var tegn på én aktivitet – veving. De små gårdshusene på Ytre Moa viser dermed et mønster, der deler av rommet var en fellessone for husholdet, mens deler ser ut til å være forbeholdt kvinner og kvinnearbeid.

I 1970-årene ble to middelalderske ødegårdsanlegg i Hordaland, Lurekalven i Lindås og Høybøen i Fjell på Sotra, arkeologisk undersøkt. Begge var forholdsvis små kystgårder med omtrent samme tunstruktur. På Lurekalven var det tre bygninger: en toromsbygning, tolket som stove/eldhus, en treromsbygning med to rom med ildsteder og en skytje utenfor, og i nord en kombinert fjøs- og løetuft. Her ble de fleste gjenstandene knyttet til tekstilarbeid funnet i de to våningshusene, men også en del fiskeredskaper (Kaland 1986:31). Også Høybøen hadde to sammenbygde flerromshus. Det ene ble tolket som bolighus med bu, stove med ildsted i hjørnet, og et tilbygg. Det andre var en treromsbygning med et kombinert verksted, rom med ildsted og fjøs. I boligrommet ble det funnet flest gjenstander knyttet til matlaging og tekstilarbeid, men også en del fiskeredskaper, bryner og andre redskaper. Spredningen av funn viser at det sto en vev langs sørveggen i midtrommet ved ildstedet, og antakelig også en vev mot nordveggen, nær ildstedet (Fig. 3). Også i det andre huset var det også spor etter vev. Spinnerredskapene, mer enn tjue håndteinsneller i alt, lå i de samme områdene som vevene hadde stått (Fig. 4) (Randers 1981).

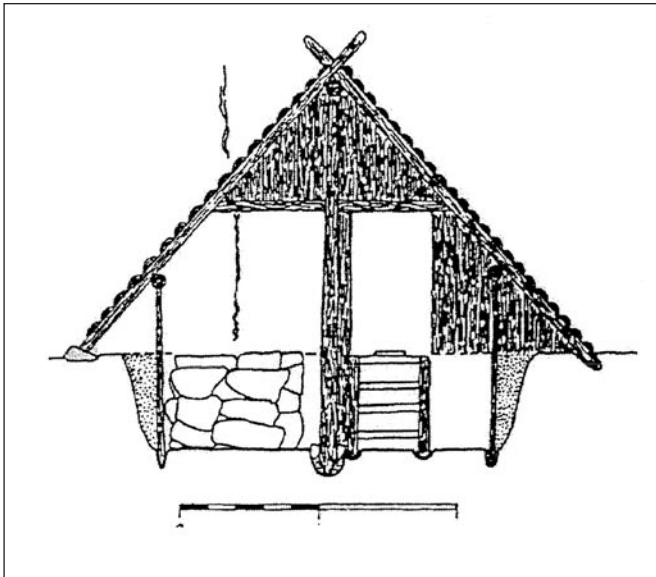
Figur 3. Oppstadvev (etter Hoffmann 1964). To dager gikk med til å sette opp veven, og en dags arbeid ga 70-80 cm vevnad (Andersson 2003:46).

Figur 4. Funnfordeling av tekstilredskaper på Høybøen av i alt 72 vevlodd og 24 spinnehjul. Tuft I b, Ila og Ilb er tolket som boligrom og soner for kvinnearbeid; Ia verksted og Ic fjøs (etter Randers 1981).

De arkeologiske forekomstene på de tre forholdsvis små gårdsanleggene tyder på familiebaserte virksomheter, hvor funnene innomhus i stor grad peker mot kvinnearbeid, som tekstilarbeid og matlaging. Disse gårdene ser ut til å ha vært bebodd av ett, kan hende to hushold på samme tid. Det er derfor grunn til å anta at tradisjonsoverføringen av arbeidskompetanse i stor grad skjedde innen husholdets rammer. De mange håndteinsnellene og annet utstyr til tekstilproduksjon antyder at tekstilarbeidet spilte en viktig rolle på disse gårdene – som alle lå i områder med gode beitemuligheter for sau og dermed god tilgang på ull. Både på Høybøen og Lurekalven er lyngheiarealene beregnet til å kunne holde en besetning på om lag 30 sauer på hver av dem (Randers 1981:102; Kaland 1986:36). Det kan ha gitt en årlig avkastning på om lag 75 kilo ull på hver av gårdene (Kaland 1986:39) kan hende noe mindre dersom en regner 1-2 kilo brukbar ull per sau (Andersson 2003:47). Det kan uansett ha åpnet for en viss overskuddsproduksjon. Til fremstilling av ti nye klesplagg av vikingtidstype trengtes det omkring 30 kilo ull (*ibid*).

På enkelte storgårder finner en spor etter en spesialisert produksjon i separate hus, trolig utført av folk knyttet til husholdet som ekstra arbeidskraft. Vevstuer, på norrønt *dyngjur*, er omtalt på enkelte større gårder. De er ofte beskrevet som nedgravd i undergrunnen og var et sted der kvinner utførte tekstilarbeid (*KLNM III:396*). De er derfor sett i sammenheng med grophus som er påvist arkeologisk både her i landet og ellers i Norden, så vel som i England og på kontinentet (Fig. 5). Et slikt grophus er blant annet avdekket på Stedje i Sogndal – et 26 kvadratmeter, tilnærmet kvadratisk hus, gravd en halv meter ned i bakken, og med ildsted i

Figur 5. Rekonstruksjonstegning av et grophus, Sanda i Uppland, Sverige (etter Summanen 2002).

det ene hjørnet. Huset er ¹⁴C-datert til 810-910– 940-1100 AD. Gjenstandsfunnene omfattet en rekke tekstilredskaper: 72 vevlodd, dessuten håndteinsneller, nåler og brente linfragmenter. Lintøyet har tråder av ulik spinneretning og med en tetthetsgrad i trådtall av samme kvalitet som bomullsgass. Kvalitetsmessig kan det sammenlignes med de teknisk avanserte Birka-tekstilene og andre kvalitetstekstiler fra vikingtiden (Mortensen 1997:198-202). I middelalderen var da også Stedje en av storgårdene i regionen, med et aristokratisk tilsnitt (Øye 1986:296). Mens

det her i landet og på Island bare er avdekket spredte forekomster av grophus, er de påvist i stort omfang lenger sør i Skandinavia, særlig på storgårder og sentralplasser. De inneholder ofte, men ikke alltid, spor etter veving, spinning og annet tekstilarbeid. De forekommer hyppigst i vikingtiden, men enkelte steder i Sverige var de i bruk inn på 1200-tallet (Andersson 2003:104-108).

I Norge er dyngjer omtalt i skriftlige kilder så sent som på 1300-tallet, og er nevnt som en av bygningene på lendmannsgården Kvåle i Sogndal (Øye 1986:412; *DN IV*: 14). På storgårder som Stedje og Kvåle dreier det seg sannsynligvis om hushold der tekstilarbeidet inngikk i en hierarkisk struktur, der husfruen ledet arbeidet. Når grophusene etter hvert forsvinner ut av bruk i løpet av tidlig middelalder både i Norge, på Island og ellers i Skandinavia kan det være fristende å se det i sammenheng med oppløsningen av trellevesenet og bruk av ufri arbeidskraft. Også på kontinentet ble spesialisert tekstilarbeid utført i større kvinnefelleskap, til dels med ufri status i den tidlige perioden (Herlihy 1990:36-37). Tilsvarende forhold kan også ha vært aktuelle i Norge, ikke minst i vikingtid og tidlig middelalder. Tekstilarbeidet på Island ble i middelalderen fortsatt i stor grad utført av fattige tjenestekvinner som vevde og bare fikk betalt for underholdet (Gaunt 1983; Þorláksson 1987).

Tekstiler var viktige i mange sammenhenger, ikke bare til husholdets eget forbruk: forskjellige klær og drakter, duker, åklær og tjeld, og også seil – tøy i ulike vevteknikker og kvaliteter (se Falck 1919). Ikke minst hadde samfunnseliten behov for tekstiler som viste tegn på status og verdighet. Tekstiler ble også brukt i liturgisk sammenheng, i ritualer og feiring, og inngikk også i gaveutveksling og som handelsvarer. Når det fineste garnet og stoffet skulle tilvirkes, var det behov for høy kvalitet som krevde høy kompetanse. Arbeidet var også svært tidkrevende og krevde omfattende tilgang på råvarer (Andersson 2003:47-48). Det forklarer hvorfor det i visse miljøer var behov for å etablere egne verksteder og organisere arbeidet innenfor andre rammer enn det familiebaserte husholdet. Etter Klepps skjema er det en indikasjon på det han omtaler som en sterkere tradisjon.

Tekstilarbeid i de tidlige byene – fortsatt et kvinnearbeid?

Det har vært hevdet at bylivet og byenes økonomiske struktur kan ha ført til at gamle normer lettere kunne overskrides. Bylivet fristilte individet og skapte nye utfordringer (Gunnæs 1986:77). Andre hevder at bylivet generelt har innskrenket kvinners virkefelt i forhold til oppgavene i agrarsamfunnet (Boserup 1970). Hva skjedde med det kvinnebaserte tekstilarbeidet i byene? Spørsmålet henger sammen med hvor stor rolle kvinner spilte i byene. Mye kan tyde på at middelalderbyene hadde en mannsovervekt, og at kvinner i løpet av middelalderen fikk en marginalisert rolle når håndverket ble profesjonalisert og overtatt av menn (Goldberg 1992; Jacobsen 1995; Kowaleski 1999). I hvilken grad gjaldt dette også i den tidlige fasen? Kan romlige analyser og funn av tekstilredskaper belyse dette spørsmålet?

Ser vi på tidlige bysamfunn som Kaupang, Birka og Hedeby, er det kvinnelige innslaget påtaketlig, etter gravfunnene å dømme. Det er påfallende mange kvinnegraver i forhold til rurale kontekster, hvor kvinnegraver vanligvis ikke utgjør mer enn 20 prosent her til lands (Øye 2005:82). Av et tilfeldig utvalg på hundre graver fra Hedeby, var 38 prosent kvinner (Randsborg 1980:81 f). Av gravene som kunne kjønnsidentifiseres i Birka, var hele 60 prosent kvinner, og også barn var representert (Gräslund 1980:82). I Kaupang i Skiringssal var det også kvinnegraver, men her med en klar mannlig overvekt (Blindheim & Heyerdal-Larsen

1995). Denne sterke kvinnerepresentasjonen i gravmaterialet knyttet til de tidlige byene, eller snarere protobyene, er tolket som spor etter kvinner som var gift med handelsmenn (Gräslund 1980:80). Funn av vekter og vektlodd i kvinnegraver kan imidlertid være et tegn på at de også selv spilte en aktiv rolle (Jesch 1991:39). Når det også var et stort innslag av tekstilredskaper i kvinnegravene her, kan det ha sammenheng med at disse kvinnene hadde en rolle som ledere for både produksjon og omsetning av tekstiler (*Øye in prep*). Elitekvinner, og også enkers, rolle som arbeidsledere, både administrativt og økonomisk, er kjent fra så vel tidlig middelalder som fra senere middelalderbyer (Herlihy 1990:60, 76; Goldberg 1992:124).

Hvordan arbeidet var organisert og hvilken romlig struktur det inngikk i, er vanskeligere å få tak i. Verken i Birka eller Hedeby er det hittil funnet spor etter selve produksjonsstedene (Andersson 2003). I Löddeköpinge er det derimot funnet slike spor – nærmere et årtitalls grophus, delvis konsentrert og delvis spredt i bosetningsområdet. Hele 80 prosent av dem inneholdt tekstilredskaper, og flest fra 900-tallet (Andersson 2000:172-184). I Hedeby er det også nylig lokalisert et område med forekomster av grophus, men disse er ennå ikke undersøkt (*muntl. med.* Claus von Carnap-Bornheim 2005).

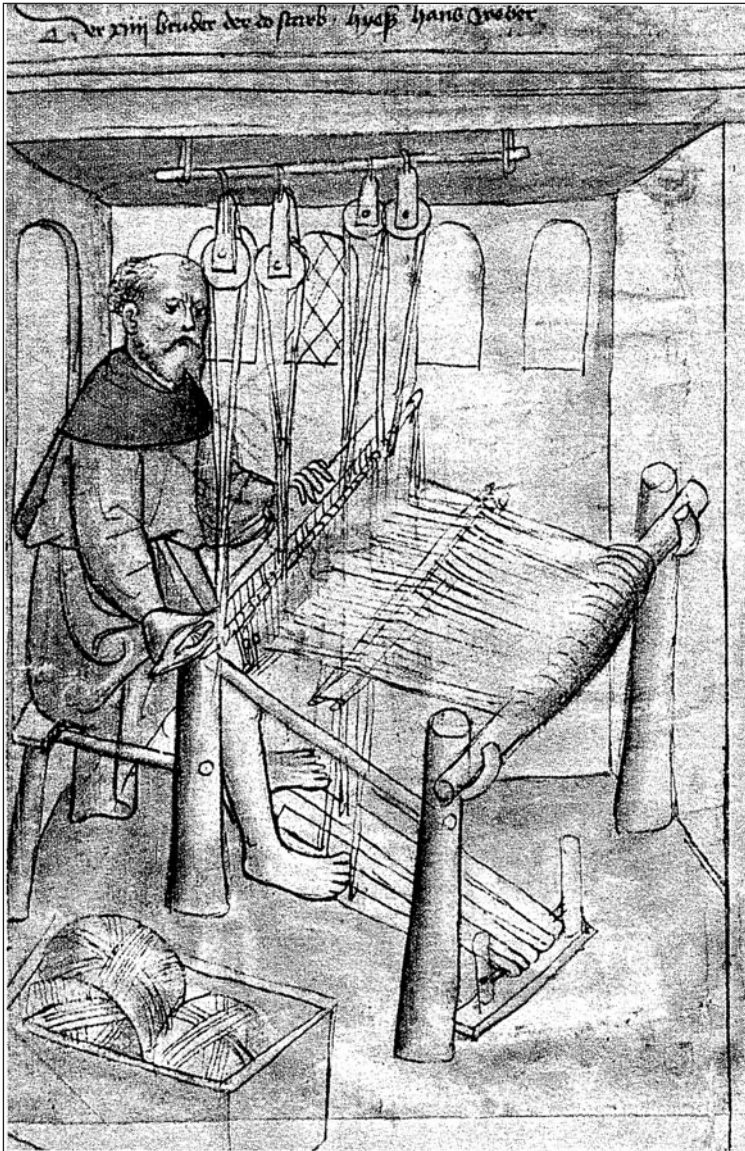
Redskapene gir dessuten indikasjoner på omfang og hvilken betydning produksjonen hadde. De gir indirekte kunnskap om ulike tekstiler, råmateriale som ble brukt og selve tilvirkningen, og belyser dermed arbeidets karakter og graden av spesialisering. Selv om redskapene er enkle, har eksperimenter vist at de fine vektforskjellene på håndteinsneller og vevlodd hadde stor betydning for å tilvirke tråd og stoff av forskjellige kvaliteter og materiale.

Tekstilredskapene fra Birka og Hedeby har nylig vært analysert av den svenske arkeologen Eva Andersson (2003). Hun har vist at det fantes et bredt utvalg av redskaper for å fremstille alle typer tekstiler av ull- og linkvaliteter. Rent teknisk kan Birka-tekstilene som er funnet i gravene, ha latt seg fremstille med de redskaper som er funnet her, og trenger ikke være innført vare som det tidligere har vært hevdet (*ibid*:53, 99). Vektene på håndteinsnellene angir at det ble spunnet garn med forskjellig finhetsgrad, også helt tynne lin- og ulltråder, sannsynligvis for stoff med tett trådtall eller som sytråd. Også vevloddene viser veving av forskjellige typer stoff. I Hedeby tyder funnmengden på stor produksjon, særlig omfattende på 900-tallet. Redskapene var dessuten sterkt standardiserte (*ibid*:131). Analysen viste også at tekstilredskapene skiller seg ut fra tilsvarende redskaper i agrare bosetninger gjennom større bredde av vektgrupper (*ibid*:135 f).

Den protourbane produksjonen ser dermed ut til å ha hatt en annen karakter enn i det vanlige rurale husholdet. Den var i større skala og mer spesialisert. Funn av redskaper i egne spesialhus og områder, understreker dette forholdet. Dersom en trekker paralleller til den hierarkisk organiserte tekstilproduksjonen på kontinentet i samme periode (Herlihy 1990:36 f), kan det også være nærliggende å knytte arbeidet til kvinner av lavere rang, til dels også ufrie. Kvinnene som fikk storstilte begravelser og gravgaver, befant seg i den andre enden av den sosiale skalaen. Det var kanskje de som sto for organiseringen av dette kvinnedominerte arbeidet: de ikke bare ledet arbeidet, men sto kan hende også for tilførsel av råvarer og omsetning i den andre enden – et arbeid som krevde innsikt og teknisk kompetanse, inklusiv kvalitetsvurdering av både råstoff og ferdige produkt. Dette mønsteret står i kontrast til forholdene i de senere middelalderbyene med andre rammer for produksjon og omsetning.

Fra begynnelsen av 1000-tallet skjedde det en økning i tekstilindustrien i Nordvest-Europa, og også i England og Italia – en industri som i økende grad ble profesjonalisert, og der nye

redskaper ble tatt i bruk. Særlig flatveven, som er blitt koblet til mannlige vevere, fikk betydning (Fig. 6). Men også kvinner spilte fortsatt en viktig rolle i tekstilproduksjonen i enkelte byer. I byer som Gent og Köln deltok de for fullt ennå på 1300-tallet (Goldberg 1992:200, 331). Gjennom skriftkilder fremgår det likevel at det urbane tekstilarbeidet gradvis ble tatt over av menn og delvis organisert gjennom laug, i særlig stort omfang fra senmiddelalderen. Hvordan rammet disse nye forholdene og den økte handelen og produksjonen tekstilarbeidet og kvinnearbeidet i middelalderens bysamfunn her nord? Hvor hurtig var denne prosessen?

Figur 6. Veving med flatvev (Etter Hausbuch der Mendelschen Zwölfbrüderstiftung, ca 1425).

Mine egne undersøkelser av tekstilredskaper på Bryggen i Bergen (Øye 1988) viser at der tidlig var egne rom og bygninger i bygårdene hvor det foregikk former for tekstilproduksjon – bearbeiding av ull og lin, spinning, veving og søm av forskjellig slag. De eldste funnene av tekstilredskaper er datert til før ca 1120, men det arkeologiske materialet er generelt svært sparsomt før midten av 1100-tallet. Hovedtyngden av tekstilredskapene fra Bryggen skriver seg fra 1100-tallet fram til midten av 1300-tallet. Sammenlignet med redskapene fra Hedeby og Birka, finner vi de samme redskapskategorier. Bredden i utvalg er faktisk større, siden også mye organisk materiale er bevart i de fuktige jordlagene fra havneområdene i Bergen. Samlet utgjør de et stort og variert materiale som omfatter alle arbeidsprosesser fra preparering og bearbeiding av råmateriale til ferdig produkt. Som i vikingtidens protobyer var der en stor andel lette håndteinsneller, brukt til å spinne fin tråd, men også tyngre sneller for grovere garn – faktisk spinning i alle slags trådkvaliteter. Sammenlignet med funn fra byens omland, som Høybøen, er bymaterialet mer variert og med større innslag av lettere sneller. Den samme tendensen kommer også til syne når en sammenligner med håndteinsneller funnet i vikingtidsgraver fra Vestlandet (*ibid*:52,131). Det tyder dermed på en mer spesialisert produksjon med like varierte redskaper som fra Birka og Hedeby. Også når det gjelder vevlodd, fins de samme vektgrupper som er representert der.

Funnkonsentrasjoner av tekstilredskaper i områder, bygninger og rom i bygårdene tyder på spesielle arbeidssoner for tekstilarbeidet på Bryggen fra 1100-tallet til midten av 1300-tallet, da hanseatene etablerte seg i området. Jeg har tidligere tolket dette som uttrykk for egne rom for kvinnearbeid i bygårdene, delvis en spesialisert virksomhet, men uten å ta stilling til selve organiseringen av arbeidet. Etter å ha sammenlignet med redskapsinventaret i vikingtidsbyene og resultatene fra eksperimenter basert på dette, er jeg tilbøyelig til å se dem som uttrykk for en mer spesialisert virksomhet av en annen karakter enn det husholdsbaserte tekstilarbeidet. Skriftkildenes omtale av kvinnefloft – egne rom for kvinner – i bygårdene i Bergen på 1200-tallet kan dessuten være spor etter kvinnefelleskap og kvinner som nettopp var engasjert i slikt arbeid, kanskje kombinert med annet arbeid. Såkalte heimekoner er omtalt i skriftkilder fra samme tid og er tolket som tjenestekvinner. Det er også mulig at de kan ha spilt en rolle i tekstilproduksjonen. En slik arbeidskombinasjon er kjent fra andre nordeuropeiske middelalderbyer (Goldberg 1992:335). Når heimekonene forsøkte å slå seg sammen i et arbeidsgilde i 1292 (Øye 2005:57 ff), er det uttrykk for en sterk arbeidsidentitet. Kvinner kan dessuten også her ha vært virksomme i omsetning av både råstoff og ferdige produkter, men ikke nødvendigvis de samme kvinnene som produserte dem. I Bergen er det funnet en runepinne med innskriften ”*Solveig(?) á Præðr Þessa*“ (Solveig eier disse trådene), og på baksiden ”*hof: fimta mark*“ (4 ½ mark eller ca 1 kilo) (Liestøl 1964:7).

Undersøkelser fra Gamlebyen i Oslo har vist at tekstilarbeidet er lokalisert i laftebygninger med ildsted, bygninger som er tolket som boliger i det bakre området av bygårdene. På 1100- og 1200-tallet hadde alle de undersøkte bygårdene minst én bygning der det har foregått tekstilarbeid, men også aktiviteter tolket som mannsarbeid. Fra 1300-tallet er det få spor etter mannen her. Det er også færre bygninger med spor etter veving og spinning, og nå i bygninger i det fremre området og i bygninger uten ildsted (Rui 1993:124). Liv Marit Rui mener at det skjedde en fysisk atskillelse av arbeidsfunksjoner i forhold til kjønn, og at kjønnsarbeidsdelingen var mindre rigid i tidlig middelalder enn senere (*ibid*:136 f). Dette avviker dermed fra tilsvarende funnforekomster i Bergen.

For Trondheim er det ikke foretatt tilsvarende undersøkelser knyttet til rom. Funn av vevlodd og tekstiler viser imidlertid at det ble spunnet og vevd her fra første del av 1000-tallet, og i økende omfang til ut på 1200-tallet. Deretter avtar funnene etter tekstilredskaper (Hagen 1994). Sett i forhold til funnspredningen av forskjellige gjenstandskategorier som uttrykk for ulike typer aktiviteter, fordeler tekstilredskaper seg etter omtrent samme mønster som for boligfunn. Det er tolket som uttrykk for at tekstilarbeid som veving og spinning foregikk innen boligens rammer, fra midten av 1000-tallet av. Siden det ikke er funnet spor etter veveredskaper i den første fasen, er det tolket som uttrykk for at bosetningen var mer labil i den tidligste perioden (Nordeide 1994:230).

Spesialiseringen i tekstilhåndverket i byene ble ifølge skriftkilder splittet opp og differensiert etter ulike arbeidsprosesser og profesjonalisert i yrker, som skreddere, overskjærere og vevere – en prosess som ser ut til å ha fått gjennomslag på slutten av 1200-tallet. Det første sikre funn etter flatvev her i landet forekommer rundt 1200 fra Trondheim (*ibid*:228, 230). Funnene etter flatvev fra Bergen er noe usikre. Et mulig spor etter flatvev er en trinseblokk, funnet i lag datert til 1248–1332, samme periode som de første skriftlige opplysninger om etablerte profesjonelle tekstilhåndverk i Bergen. I Byloven for Bergen av 1276 er vevere omtalt i hankjønns form og i flertall, men i en håndskriftsvariant er de erstattet av *reiparar*, reipslagere (Øye 1988:74f; *NgL II*, 204). Det er derfor en viss usikkerhet knyttet til denne håndverksgruppen her. På Island er vevere i middelalderlovgivningen omtalt i hunkjønnsform, som *vefkonur* (Þorláksson 1987). Først på 1500-tallet opptrer en navngitt mannlig vever i skriftkildene i Bergen (Øye 1988:74 f). I de andre skandinaviske middelalderbyer er vevere også omtalt som en egen håndverksgruppe først mot slutten av middelalderen (Andersson 2003:51). Det kan bety at kvinner fortsatt spilte en rolle i den urbane tekstilproduksjonen et godt stykke inn i middelalderen.

Differensieringen av tekstilarbeidet i flere håndverk i løpet av høymiddelalderen viser at bylivet medvirket til å sprengte gamle normer for kjønnsbasert arbeid – en prosess som en gjenkjenner i de fleste nordeuropeiske byer. Etablering av egne håndverksfag, til dels innen mannlige laug i senmiddelalderen, førte til en stadig sterkere differensiering og spesialisering av tekstilarbeidet. Her ble kvinner stengt ute, bare spinningen fortsatte som et kvinnearbeid (Jacobsen 1995). Som hustruer, døtre og enker kunne de fortsatt delta i arbeidet, selv i de nye mannsdominerte profesjonene. Nå var kvinner imidlertid mindre spesialiserte, og kan ha måttet delta i en rekke forskjellige arbeidsprosesser i et livsløp (*ibid*). Ennå på 1300-tallet var situasjonen noe flytende, der menn og kvinner arbeidet sammen, men kvinner helst assisterte. Dette gjorde at arbeidsidentiteten ble mer flytende (Goldberg 1992:332 ff).

Forskjellige former for tradisjonsoverføring?

Tekstilarbeidet var både i vikingtiden og i tidlig middelalder et kvinnearbeid som krevde stor ferdighet. Behovet for finere tekstiler i høyere sosiale miljøer krevde tidlig en organisering som fremmet spesialisering. Fysisk kom dette til uttrykk i form av mer differensierte redskaper og egne rom og bygninger for slik virksomhet, som blant annet på Stedje. Mye tyder på at dette arbeidet – både på større gårder, og i de tidlige byene – foregikk innen en hierarkisk og kjønnsdelt struktur, trolig innen rammen av det Klepp kaller en sterk tradisjon.

Oppsplittingen av store gårder og gods med dertil hørende arbeidsstokker til mindre enheter og færre arbeidsfolk i husholdet, må samtidig ha redusert omfanget av kvinnelig arbeidskraft og mulighetene for mer spesialisert arbeid. Oppløsningen av trellevesenet kan ha vært en

medvirkende faktor. At grophusene mistet betydning i overgangen til historisk tid, kan være tegn på en slik utvikling.

Tekstilarbeidet hadde, og fortsatte også å ha, en viktig plass innen det rurale husholdet, men rammene var annerledes. Også i de mindre husholdene var det behov for mange slags tekstiler. Arbeidsoppgavene til kvinner var mange og basert på en mer uformell og erfaringsbasert opplæring der kompetansen ble overført fra slektsledd til slektsledd. Men også her ser kvinnearbeidet ut til å ha vært utført i bestemte arbeidssoner og deler av rommet, som på Ytre Moa, Høybøen og Lurekalven. Dersom Klepp har rett i at en sterk tradisjon virket innovasjonsfremmende, er det interessant å se at det er i de store husholdene på landsbygda, og i de tidlige byene vi finner de mest eksklusive og nyskapende tekstilene, som mønstervevnader, brokader og bånd i forskjellig materiale og teknikker, som prakttekstilene fra Oseberghaugen og Birka-gravene er de mest kjente eksempler på. Utviklingen av spesialiserte mannsdominerte håndverksfag i middelalderbyene erstattet og overflødiggjorde de tidligere kvinnedominerte, spesialiserte arbeidsfelleskapene. Denne prosessen tok likevel tid, og kvinner ser ut til å ha spilt en viktigere rolle i tekstilarbeidet i de tidlige middelalderbyene enn senere i perioden.

Summary

The article focuses on textile production as a female industry within different contexts, both rural and urban, as well as different social environments from the Viking Period until the Middle Ages. Textile production formed an important industry, both textiles for ordinary daily use and more luxurious ones, signaling status and dignity. The labour was time consuming, depending on sufficient raw material and special competence in several work processes. The transmission of such competence can be classified into two traditions, a strong and a weaker; the first characterized by its hierarchical structure, a strong leadership, the latter by a looser and more informal structure, e.g. a household. Textile production can be analyzed within such a framework. Tools and their context also throw light on gender roles in different social and economic settings. By focusing on the tools and their spatial distribution from a gender perspective, the article discusses how textile production was organized spatially and socially within a rural economy, both ordinary households and more hierarchical structures of larger prehistoric and early medieval farms, as well as prototowns and the early medieval towns, before the production was taken over by men and split up in different male handicrafts.

Litteratur

- Andersson, E. 2000. Textilproduktion i Löddeköpinge – endast för husbehov? I: Svanberg F. & Söderberg, B. (red.) *Porten til Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid. Riksantikvarieämbetet Skrifter No 3. Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 2*: 158-187, Malmö.
- Andersson, E. 2003. *Tools for Textile Production from Birka and Hedeby. Birka Studies 8*, Stockholm.
- Blindeheim, C. & Heyerdahl-Larsen, B. 1995. *Gravplassene i Bikjholbergene/Lamøya. Undersøkelsene 1950-1957. Norske oldfunn bd.2*, utg. av Universitetets kulturhistoriske museer, Oldsaksamlingen, Oslo.
- Bloch, M. 1991. Language, anthropology and cognitive science, *Man* 26(2): 184–198
- Boserup, E. 1970 (1989). *Woman's Role in Economic Development*. Earthscan Publications, London.
- Bourdieu, P. 1990. *The Logic of Practice*. Polity Press, Oxford.
- DN = Diplomatarium Norvegicum*, utg. av C.C.A. Lange, C.R.Unger o.fl. I-XXI, Chra. 1849-Oslo. 1976.
- Einarsdóttir, O. 1985. Om husfreyarmyndighed i det gamle Island. I: Waaben, E. *et al.* (red.) *Fromhed og verdighed i middelalder og renaissance. Festskrift til Thelma Jexlev*: 77–85. Odense Universitetsforlag, Odense.

- Falck, H. 1919. *Altwestnordische Kleiderkunde mit besonderer Berücksichtigung der Terminologie*, Kristiania.
- G = *Gulatingslovi*, umsett av Knut Robberstad, Oslo 1969.
- Gaunt, D. 1983. *Familjeliv i Norden*. Gidlunds förlag, Malmö.
- Gilchrist, R. 1997 (1994). *Gender and Material Culture. The Archaeology of Religious Women*. Routledge, London & New York.
- Goldberg P.J.P. 1992. *Women, work, and life cycle in a medieval economy. Women in York and Yorkshire c. 1300-1520*. Clarendon Press, Oxford.
- Gräslund, A.-S. 1980. *The burial customs. A study of the graves on Björkö, Birka: Untersuchungen und Studien*. Kungliga vitterhets historie och antikvitets akademien *Akademiska avhandlingar*, Uppsala universitet, Uppsala.
- Gunnes, E. 1986. *Rikssamling og kristning, ca. 800-1177. Norges historie* (red. K. Mykland), Oslo.
- Hagen, K.G. 1994. *Profesjonalisme og urbanisering. Profesjonalismeproblemet i håndverket belyst ved et tekstil- og vevlodds materiale fra middelalderens Trondheim, fra 1000-tallet frem til slutten av 1300-tallet*. Universitets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke nr. 16, Universitetet i Oslo
- Hastorf, C.A. 1991. Gender, Space and Food in Prehistory. I: Gero, J. & Conkey, M.-W. (red.) *Engendering Archaeology*: 132–159. Blackwell, Oxford.
- Herlihy, D. 1990. *Opera muliebria. Women and Work in Medieval Europe*. Mc Graw Hill, N.Y.
- Hoffmann, M. 1964. *The warp-weighted loom*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Holtmark, A. 1964. Kvinnearbeid, *KLNM IX*: 563–64. Oslo.
- Jacobsen, G. 1995. *Kvinder, køn og købstadslovgivning 1400-1600. Lovfaste Mænd og ærlige Kvinder. Danish Humanistic Texts and Studies*. vol. 11, København.
- Jesch, J. 1991. *Women in the Viking age*. Boydell Press, Woodbridge.
- Kaland, S. 1986. Middelaldergårder ved Bergen, arkeologisk belyst. I: Øye, I. (red.) *Kjøpstad og Riksentrum*: 26–40. Onsdagskvelder i Bryggens Museum II, Bergen.
- Klapisch-Zuber, C. 1992. Including women. I: Klapisch-Zuber, C. (red.) *A History of Women. Silences of the Middle Ages*. Harvard University Press, Cambridge.
- Klepp, A. 1995. Skimaking som tradisjonsbevarende og økonomisk aktivitet. I: Rauset, S. (red.) *Håndverk – teknikk – kunnskapsoverføring*. Museumsnettverket 6: 29–44, utg. av Norges forskningsråd, Oslo.
- KLNM = Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder 1-22*. Oslo 1956–78.
- Kowaleski, M. 1999. Single Women in Medieval and Early Modern Europe: The Demographic Perspective. I: Bennett, J.M. & Froide, A.M. (red.) *Single Women in the European Past, 1250-1800*: 38–81. University of Pennsylvania Press. Philadelphia.
- Kristoffersen, S. 2000. *Sverd og spenne. Dyreornamentikk og sosial kontekst*. *Studia humanitatis Bergensia*, nr 13, Høyskoleforlaget, Kristiansand.
- Larsen, K.C. 1995. *Ytre Maa. Et gårdsanlegg fra vikingtid i Årdal, Sogn. En studie av byggeskikk og gårdsstruktur*. Upublisert hovedoppgave i arkeologi, Bergen.
- Liestøl, A. 1964. *Runer frå Bryggen, Særtrykk av Viking 1963*. Oslo
- Moore, H. 1986. *Space, Text and Gender*. University Press of Cambridge, Cambridge.
- Mortensen, M. 1997. For Women only? Reflections on a Viking Age Settlement, Stedje, Sogndal in Western Norway. *Studien für Sachsenforschung*: 195–206. Oldenburg.
- Myhre, B. 1982. *Bolighusets utvikling fra jernalder til middelalder i Sørvest-Norge*. *Ams-Skrifter 7*. Stavanger.
- NgL = Norges gamle Love*, utg. R. Keyser, P.A. Munch, G. Storm & E. Hertzberg I-V, Christiania 1846–95.
- Nordeide, S.W. 1994. Håndverket. I: Christophersen, A. & Nordeide, S.W. (red.) *Kaupangen ved Nidelva*. Riksantikvarens Skrifter 7: 213–242, Trondheim.
- Rabben, A. 2002. *Med vevsverd og steikepanne. Tekstilredskaper og kjøkkenredskaper i vestnorske mannsgraver fra yngre jernalder*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Randers, K. 1981 *Høyboen – en ødegård på Sotra. En undersøkelse av bruksperioder og erverv basert på bosetningsspor fra eldre jernalder og middelalder*. Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Randsborg, C. 1980. *The Viking Age in Denmark. The Formation of a State*. Duckworth, London.

- Reinsnos, A. 2006. *Bak lås og slå. Ein arkeologisk analyse av nøklar og låsar i Hordaland frå rundt 800 til 1700 e.Kr.* Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Rui, L.M. 1993 *Kjønnsrollerelasjoner. Et arkeologisk materiale fra middelalder-Oslo i feministisk perspektiv.* Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Sacks, K. 1975. Engels revisited: Women, the organization of production, and private property. I: Reiter, R.R. (red.) *Toward an Anthropology of Women*: 211–34. Monthly Review Press, New York.
- Sogner, S. 1993. Historical Features of Women's Position in Society. I: Federici, N., Oppenheim Maser, K. & Sogner, S. (red.) *Women's Position and Demographic Change*: 245–258. Clarendon Press, Oxford.
- Stoklund, B. 1982. Tre modeller for studiet av vestnordisk byggeskikk. I: Myhre, B., Stoklund, B. & Gjørder, P. (red.) *Vestnordisk byggeskikk gjennom to tusen år.* AmS-skrifter 7: 15-30. Stavanger.
- Summanen, H. 2002. *Grophus, bantverk och Sigtuna stad - om rumsliga förändringar i feodalismens tecken.* Magisteruppsats i arkeologi. Arkeologiska institutionen, Stockholms universitet, Vt 2002, Stockholm).
- Porláksson, H. 1987. Arbeidskvinnens, særlig veverskenes økonomiske stilling på Island i middealderen. I: Gunneng, H. & Strand, B. (red.) *Kvinans ekonomiska ställning under nordisk medeltid*: 50-65, Göteborg.
- Øye, I. 1986. Sogndal i mellomalderen. I: Sandal, P. (red.) *Bygdebok for Sogndal bd. 1*: 239-460, Bergen.
- Øye, I. 1988. *Textile Equipment and its Working Environment, Bryggen in Bergen ca 1150–1500.* The Bryggen Papers. *Main Series*, vol. II. Universitetsforlaget, Bergen.
- Øye, I. 2005. Kvinner, kjønn og samfunn fra vikingtid til reformasjonen, del 1. I: Blom, I., Hagemann, G., Melby, K., Sandvik, H. og Øye, I. (red. Blom, I. og Sogner, S.) *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*: 21-101. Cappelen Akademisk forlag, Oslo.
- Øye, I. *in press.* Women in Early Towns. I: Donnchadh Ó., Corráin, D.O., Sheehan, J. & Wallace, P.F. (red). *Proceedings of the XVth Viking Congress.*

